

ביאליק: השיר המתהפך אחרי ארבעים שנה – היפוך חדש

מנחם פרי

אוניברסיטת תל אביב

ב-1964 כתבתי, יחד עם יוסף האפרתי, את המאמר הראשון על שיר מתהפך, שירו של ביאליק "לא זכיתי באור מן ההפקר". זה היה מאמר ראשון של "אסכולת תל אביב בפואטיקה" על שירה, אשר הדגים (שש שנים לפני שאיזר החל לכתוב על הקורא ועל תהליך הקריאה) את תלותן של המשמעויות של טקסט בתהליך הקליטה וההבנה, ובקורא ממלא פערים צעד-אחר-צעד, והכריז על סדר הטקסט כיוצר את משמעויותיו של שיר.

המאמר טען שביקורת ביאליק לא קראה שירים שלמים, אלא שלפה בתים מן השירים וקראה אותם כאילו אינם חלקים משיר שלם, ולפיכך גם התעלמה ממהפך ההבנה שיוצרים הסיומים של חלק ניכר משירי ביאליק.

בשיר "לא זכיתי באור מן ההפקר" נחשפה תימה חדשה, הקשורה במתח 'אני-אתם': במקום שיר הטוען למקוריות (של "האור", של "הניצוץ"), הוצג השיר כהתרסה נגד נמעניו המתלהבים, וכשיר שבמרכזו התפיסה הרומנטית של המשורר, אשר מנסה לגונן על עולמו הפרטי והאינטימי מפני חילולו על-ידי האחרים. ההכרזה בתחילת השיר על מקוריותו של "הניצוץ" שועבדה לטענה בדבר פרטיותו – 'הוא שלי, ואין לכם חלק בו'.

הקריאה החדשה של השיר תספר "סיפור קריאה" נגדי, באמצעות התבוננות לאחור במטאפורות של השיר, מסופו אל תחילתו. "סיפור קריאה" זה יחתור כנגד התפיסה הרומנטית של הסובייקט-המשורר, המגונן על גבולות ה'אני' מול ההמון – ויעמיד במרכז שירת ביאליק תימה חדשה: הסובייקט המתממש רק בתהליך כליונו. ה'אני' המהותי, הקרטזיאני, הקודם לכל פעילות שירית, יהפוך ל'אני כסיפור', לסובייקט הנוצר רק במסגרת סיפור היטמעותו ב'אחר', ואשר ניתן להתייחס אליו רק ב'משפטים נאראטיביים'.